

Gary T. Marx

Mi új az „új felügyeletben”?

Osztályozási kísérlet a változás és a folytonosság alapján

*Minden pillanatban mi
vagyunk azok, akik az összekötöttet
szétválasztják vagy a szétválasztottat
összekötik.*

Georg Simmel: Híd és ajtó (2007 [1909])

Bevezetés

Egy interjúban, amely egy nagy déli egyetemen az épületekbe és a könyvtárba való belépéshez, az étkezde használatához és a vásárláshoz szükséges diákigazolvány megtervezésével megbízott személlyel készült, a következő esetre bukkantam:

Az irodavezető belépett a szobájába, és egy meghiúsult gyűjtogatási kísérlet nyomait látta maga előtt. A szőnyegen egy hosszú égésnyom az egyik faliszekrényben egy gyúlékony anyaggal teli Gatorade-es palackhoz vezetett. Egy közeli épületben a rendőrség azonosította azt a helyiséget, ahol a bombát elkészítették. Kikérték az épületbe belépők nyilvántartását. A belépési adatokat áttekintve bizonyos kora reggeli belépések gyanúsak voltak. A rendőrség ugyancsak ellenőrizte a Gatorade-es palackon szereplő tételszámot, és megállapította, hogy az egyetemi campus egyik üzletében adták el. A Gatorade-et vásárlók és az épületbe belépők összevetése révén, ahol a bomba elkészítéséhez szükséges eszközöket és anyagokat megtalálták, a rendőrség talált is egy feltételezett elkövetőt, aki a kihallgatáson beismerte a gyűjtogatást. Indítéka az volt, hogy meg

Forrás: What's New About the „New Surveillance”? Classifying for Change and Continuity. *Surveillance & Society* 1(1): 9–29. Copyright 2003 © Surveillance and Society & Gary T. Marx. Hungarian translation © Replika. A fordítást az eredetivel egybevetette és lektorálta: Berger Viktor és Kovács Attila. Az írás a következő megjelenés alatt álló könyv egyik fejezete: *Windows Into the Soul: Surveillance and Society in an Age of High Technology*, amely a szerző Duke Universityn és az Amerikai Szociológiai Társaságban megtartott Jensen-előadásain alapul.

akarta semmisíteni adatait az egyetemi nyilvántartásban, mivel több tanegységből is megbukott, és nem akart ezzel csalódást okozni a szüleinek.

Az emberi nyomok feltárásának high-tech módszereit már csak egy videokamerával, DNS-azonosító és termikus hazugságvizsgáló berendezéssel kell kiegészíteni, hogy az „új felügyelet” (Marx 1988) paradigmátikus esetéről beszélhessünk. Szüntelenül jelennek meg a személyes információk begyűjtésére szolgáló új technológiák, amelyek túllépnek a régi módszerek szabadságot biztosító fizikai korlátain. Az új módszerek a régiéknél mélyebbre hatolnak, szélesebb körben és finomabban használhatók, mint a régié, és képesek azokat a természet adta (távolság, sötétség, bőr, idő és mikroszkopikus méret), valamint konstruált korlátokat (falak, lezárt borítékok) áthágni, amelyek korábban a személyes információk védelmét szolgálták.

E fejlemények társadalmi okai mélyen gyökereznek, következményei radikális változásokat eredményeznek, megértésük érdekében pedig még alig tettünk néhány lépést előre. A változások a gazdaság és a társadalom szövetére is kiterjednek, de a kultúrát és a szabadság, valamint a kényszer definícióját sem hagyják érintetlenül. Az akadémiai folyóiratok zsúfolt és redundáns világában a felügyelet társadalmi kérdéseivel foglalkozó *Surveillance and Society*¹ piaci rést tölt be.

A 20. század második felében a személyes információk megszerzése céljából mozgósított technológiák területén valódi expanzió ment végbe. A megfigyelés (videó) és a lehallgatás, a hő-, fény-, mozgás-, hang- és szagérzékelő szenzorok, az éjjellátó készülékek, elektronikus megjelölés (*electronic tagging*), biometrikus azonosító berendezések, drogteszt, DNS-analízis, az e-mail és webforgalom ellenőrzését is magába foglaló számítógép-figyelés és az olyan számítógépes eljárások alkalmazása, mint például a szakértői rendszerek (*expert systems*), az egyezőségi vizsgálat (*matching*) és a profilalkotás, a leképezés (*mapping*), az adatbányászat, a hálózatelemzés vagy a szimuláció jó példái ennek a változásnak. Olyan felügyeleti technológiák váltak elérhetővé, amelyek korábban csak sci-fi írók negatív utópiáiban léteztek. Felügyeleti társadalomban élünk. Ahogyan Yiannis Gabriel (2004) megállapítja, Weber vasketrecének (*iron cage*)² helyét egy rugalmasabb üvegalitka veszi át.

A felügyelő technológiák terén végbement legújabb változásokra a reakciók három típusát körvonalazhatjuk. Az átfogó történeti és funkcionális megközelítés felfogása szerint valójában nem beszélhetünk ténylegesen új fejleményekről. Ha működni akar, akkor minden társadalomnak ki kell elégítenie bizonyos funkcionális alapszükségeket. Ezek közé tartozik a személyes információ védelme és felkutatása, valamint a társadalmi határok védelme. A változások csak mennyiségiek, nem minőségiek.

Egy ezzel ellentétes és kevésbé elterjedt nézet szerint a személyes és társadalmi határok áthágása szempontjából forradalmi változások mennek végbe életünkben. Ennek a felfogásnak két variánsa létezik: az egyik összeomlást vizionál, mondván: „soha még nem volt ennyire rossz”. Egyes újságírók és népszerű írók „a magánélet végét” hirdetik.

Egy ezzel rokon felfogás szerint, jóllehet a technológiák forradalmiak, azonban alkalmazásukat társadalmi és kulturális tényezők határozzák meg. Ebben a megközelítésben a modernitás erői az egyén feletti ellenőrzés kiterjesztésére törekuszenek. Mindent egybevetve ez a trend, függetlenül attól, hogy titkosító technológiákról vagy változó szokásokról, politikáról

1 Online folyóirat, elérhető innen: <http://www.surveillance-and-society.org>. (A szerk.)

2 A német kifejezés a *stahlhartes Gehäuse*, amely a *Protestáns etika* végén szerepel. A magyar fordításokban 'acélkemény burkolat'-ként (Franklin Társulat, 1923) és 'acélkemény épület'-ként (Gondolat, 1982) jelenik meg. (A szerk.)

vagy jogról van-e szó, a személyes információk védelmének fokozódását jelenti az új veszélyek korában, jóllehet, mivel az Egyesült Államok az adatvédelmi kérdéseket esetről esetre vizsgálja (szemben a legtöbb európai országgal, ahol az adatvédelem egy-egy alapelven, például „az emberi méltóság tiszteletén” nyugszik), mindig némi lemaradással kell számolni.

Ugyanakkor a nagy ívű kijelentések sem segítenek sokat abban, hogy egy ennyire összetett, változó és változatos témát megértsünk. A nagyon tág fogalmak Neil Smelser (1959: 2) szerint „számtalan konnotációt életre hívhatnak”. Intellektuális sorvezetőként természetesen hasznosak lehetnek, de az olyan ideáltípusokat, mint például a „fejlett” és „fejlődő országok” vagy a felügyelet „hagyományos” és „új típusa”, az általuk elfedett számtalan dimenzió tükrében kell megvizsgálni.

Az egyes felügyeleti technológiákkal kapcsolatos tudományos irodalom egyre bővül.³ Jelen tanulmány ezzel ellentétes irányba indul el, és azokra a legalapvetőbb dimenziókra koncentrál, amelyek révén minden megfigyelő tevékenység jellemezhető, leírható. Célunk az elvontabb elméleti magyarázatok és az empirikus leírások közötti közepső szint elemzése (és a kettő közötti szakadék áthidalása). Mielőtt a különböző dimenziókra rátérnénk, szeretnénk ráirányítani a figyelmet bizonyos közkeletű definíciók hiányosságaira.

Egy elégtelen meghatározás

A gyors változásokat mutatja, hogy a lexikonokban szereplő definíciók nem képesek a felügyelet mai formáinak lényegét megragadni. A *Concise Oxford Dictionary* például így határozza meg a fogalmat: „főként gyanús személyek közeli megfigyelése”, jóllehet manapság a felügyelet új technológiáinak célkeresztjében főként nem „gyanús személyek”, hanem emberek kategóriák szerint meghatározott csoportjai állnak. A gyanús személyek körének kitérítése révén a „gyanús személy” fogalma megváltozik. Lenyűgöző innovációként a felügyelet célkeresztjébe immáron kontextusok (földrajzi helyek, időintervallumok, hálózatok, rendszerek és emberek különféle kategóriái) is belekerülnek, nem csak olyan személyek, akiknek már ismert a személyazonossága.

A lexikon által adott meghatározás a megfigyelés alanya és tárgya közötti világos különbségtételt is magába foglalja. Az ajtó mögött hallgatózó szolgák, távcsövek és táviratok korában ennek a szétválasztásnak volt is még értelme. Nem volt nehéz a figyelőt a megfigyelttől elválasztani. Azonban a másiktól mint megfigyelőtől független önellenőrzés azóta fontos kérdésként került a felszínre. Az önkorlátozás előidézésének reményében a tömegmédiá eszközei plasztikusan jelenítik meg a társadalom feletti ellenőrzés fenyegetését (például annak lehetőségét, ahogy az embert rajtakapják valamin).

Az önellenőrzés széles körű ethoszát az olyan otthoni termékek is táplálják, amelyekkel az alkoholszintet, a terhességet, a menopauzát vagy a HIV-fertőzöttséget lehet tesztelni. Az önellenőrzés elmosza a megfigyelő és a megfigyelt közötti határvonalat. Bizonyos esetekben párhuzamos vagy együttes ellenőrzéssel van dolgunk, amikor az ellenőrzésben a szubjek-

3 Lásd például: Gilliom (2001); Cole (2001); Caplan és Torpey (2001); Nippert-Eng (1997); Nelkin és Tancredi (1994); Smith (1994); Gilliom (1994); Gandy (1993); Laudon (1986); Marx és Reichman (1984); Rule (1973). A kérdés tágabb elemzéséhez pedig: Gutwirth (2002); Garfinkel (2000); Rosen (2000); Smith (2000); Froomkin (2000); Etzioni (1999); Brin (1998); Ericson és Haggerty (1997); Staples (1997); Allen (1988); Bogard (1996); Lyon és Zureik (1996); Lyon (1994); Allen (1988).

tum mellett egy külső cselekvő is részt vesz.⁴ A felügyelet további, specializáltabb szerepekre történő tagozódása mellett nemritkán egy ezzel ellentétes jelenség, vagyis a felügyeletnek az egyébként keveset vizsgált specializálatlan szerepeket feltételező differenciálatlanná, általánossá válása is megfigyelhető. Munkájuktól függetlenül például az üzletek alkalmazottai külön ki vannak képezve arra, hogy a tolvajokat felismerjék, ahogyan az utcai karbantartó munkásoknak is a feladatkörébe tartozik, hogy figyeljék a drogok előállítására utaló jeleket.

De már maga a „közele megfigyelés” (*close observation*) fogalma is alkalmatlan arra, hogy segítségével az újabb fejleményeket megragadjuk. A felügyelet ugyanis a távolból, műholdakkal vagy a kommunikáció és a munka távoli megfigyelésével is biztosítható. És nem is kell, hogy a részletekre kiterjedjen: a megfigyelés eleinte általában csak felületes pásztázást jelent, olyan érdeklődésre számot tartó mintázatok után kutatva, amelyek vizsgálata később részletekbe menően is elvégezhető.

Ennek a meghatározásnak az elavultságát mi sem mutatja jobban, mint hogy a „megfigyelést” látszólag vizuális oldalról közelíti meg. A test érzékelő receptorainak legnagyobb része a szemben található, emellett a látás a többi érzékelési mód metaforájaként is gyakran megjelenik (például: „belátom, hogy így és így van”, vagy „átlátok rajtad”).⁵ Az „átlátok rajtad” kifejezés egyébként jó sorvezető az új felügyelet megértéséhez.

Nem kérdés, hogy a látás szinte mindig szerepet játszik a megfigyelésben: olyankor is szerephez jut, amikor nem képezi az adatgyűjtés elsődleges módját (például megfigyelések, események leírása, beszélgetések leiratai vagy a hőmérséklet, a hang vagy a mozgás mérésének szöveges leírása vagy képi megjelenítése). Ugyanakkor egy írott vagy nyomtatott szöveget olvasni sok tekintetben különbözik egy detektív vagy egy ellenőr munkájától, akinek a viselkedés közvetlen megfigyelése a feladata. A szem, mint a közvetlen felügyelet legfontosabb eszköze mellett a hallás, a tapintás és a szaglás is fontos szerepet kap, sőt olykor helyettesítheti is a tekintetet.⁶ Az új felügyelet esetében hangsúlyossá válik a többféle érzékszerv és adatforrás használata.

4 A liberálistudomány-elméletek által kedvelt önkorlátozó és önkéntes beleegyezés itt új fénytörésbe kerül. Az állami és a magánjellelű rendfenntartás közötti határvonal elmosódottabbá válik, mivel az agyhullámokhoz vagy a szaglásához hasonlóan a küldő és a fogadó között folyamatos átviteli kapcsolat lehet. Egyéb lebontott és rekonstruált határokkal kapcsolatban lásd Marx (1997). Ugyancsak figyelmet érdemel az a szövetségi szinten finanszírozott „Watch Your Car” (Figyelj az autódra!) program, amely 2001-ben már 11 államban működött. A programban részt vevő gépjármű-tulajdonosok egy matricát ragasztanak az autójukra, ami arra kéri a rendőrséget, hogy késő este vagy éjjel igazoltassa a jármű vezetőjét, hogy megbizonyosodjon róla, nem lopott-e. Amennyiben a társadalmirend-fenntartás efféle „koprodukciója” működőképes, akkor nem nehéz elképzelni, hogy lesznek majd emberek, akik olyan video-, audio-, helymeghatározó vagy biológiai funkciókat ellenőrző berendezéseket fognak viselni, amelyek külső segítőknek képesek adatokat továbbítani. Természetesen meg fognak jelenni e felügyeleti technikák közömbösítésének (*neutralization*) új taktikái is, ám immár egy olyan szituáció keretében, amely transzcendálni fogja az emberi érzékeket, és amelynek hatására pontosabban fogjuk látni, hogy a fizikai világ határai mekkora mértékben alakítják gondolkodásunkat és normáinkat.

5 William Holden ezt nagyon érzékletesen ragadja meg a *Picnic* című filmben adott önelemzése révén: „Mi értelme volna, drágám? Silány ember vagyok. Keresztüllátott rajtam, mint egy röntgengép”.

6 A felügyelet szempontjából az érzékszervek közül az ízlés van a legjobban háttérbe szorítva. A kábítószer kereső hatóságok gyakran kóstolják meg maguk is a gyanús anyagokat. Azt viszont nem tudom, hogy egy kőről hogyan lehet eldönteni harapással, hogy gyémánt-e. (A valóságban itt inkább egyfajta tapintásról van szó, semmint ízlésről, de ez sem pontos, mivel a vizsgálat kognitív folyamatokat is feltételez.) Érdemes lenne utána járni az előkóstolóknak, akik az elitek ételeit és italait megkóstolták, hogy látni lehessen, nem mérgezték-e. Egy főszakács produktumának megítélése ízléssel, amikor a szakács maga kóstolja meg az ételt, mielőtt kitárolná, vagy egy olyan süteménysütő verseny, ahol ízlés alapján hoznak ítéletet, megannyi példái az ízlés szerepének.

Az új felügyeletet úgy lehet pontosabban definiálni, ha technikai eszközök használataként fogjuk fel, amelynek célja személyes adatok kinyerése vagy létrehozása. A „technikai eszközök” alkalmazása személyes adatok kinyerésére vagy létrehozására magában foglalja annak képességét, hogy túllépünk mindazon, amit egyszerű érzékeinkkel felfoghatunk vagy az önkéntes beszámolókból megtudhatunk. Számos esetben az érzékelés kiterjesztéséről van szó materiális eszközök vagy szoftverek segítségével, de a besúgók vagy áruhás rendőrök esetében a technikai eszközök a megtévesztést is szolgálhatják. Az „egyénekkel” párhuzamosan „a kontextusok” figyelembevétele is azt jelzi, hogy a modern felügyelet gyakran az emberek közötti kapcsolatok környezetére és mintázatára is kíváncsi. A jelentés ugyanis gyakran egymástól elkülönülő adatok együttes értékeléséből nyerhető ki (például számítógépes egyezőségi vizsgálat vagy profilalkotás révén), mert önmagukban nem bírnak jelentőséggel. A felügyelet egyaránt irányulhat rendszerekre és személyekre.

Az új felügyelet meghatározásába nem tartoznak bele a felügyelet rutinszerű, technikai apparátust nem alkalmazó, mindennapi formái, mint például amikor az ember körülnéz, mielőtt átkelne az úton, vagy amikor egy váratlan zaj vagy füst forrását kutatja. A megfigyelő a nudistastrandon vagy a rendőr, aki éppen a vele együttműködő gyanúsítottat hallgatja ki, nem tartozik ide, mivel ezekben az esetekben az információnyújtás önkéntes, és az ember csak pusztán érzékszerveit használja.⁷

A meghatározásba nem szeretném bevonni a „megfigyel” (*observe*) igét, mivel a felügyelet különféle eszközei (vagy az érzékelés típusai) altípusokat és problémákat jelölnek ki, amelyeket meg kell vizsgálni, és amelyeket semmiképpen sem szabad előre valamely önkényes definíció révén kizárni (például a felügyeletnek a látással, a hallással, a szöveggel vagy más kapcsolatos formái hogyan hozhatók összefüggésbe olyan tényezőkkel, mint a behatolás vagy az érvényesség). Ha egyáltalán szükség van valamilyen igére, akkor a „figyel” vagy a „figyelmet fordít” kifejezéseket lenne érdemes használni a „megfigyel” helyett, ami a hangsúlyt túlzott mértékben a vizualitásra helyezi.

Jóllehet az iménti meghatározás révén sikerült az új felügyelet néhány közös vonását megragadni, a konkrét eljárás módok igen sokfélék lehetnek, többek között:

- A szülő zárt láncú rendszeren (*closed circuit television*) keresztül figyelni saját újszülött gyermekét a tévéreklámok alatt vagy bölcösödés webcast segítségével.
- A munkaadók számára azok neveit tartalmazó adatbázis, akik valamilyen őket ért munkahelyi baleset miatt kártérítési igényt nyújtottak be.
- Térfigyelő kamera egy nagyáruházban, amely a vásárlókat az áruházi lopással gyanúsítható személyek képével összeveti.
- Egy ellenőr, aki az alkalmazottak e-mailes és telefonos kommunikációját figyel.
- A pénzkidó automatába installált rejtett kamera.
- Egy számítógépes program, amely a klaviatúrán leütött billentyűket, keresett szavakat vagy keresési mintázatokat figyel.
- Hőképképező berendezés, amely az utca túloldaláról egy ház homlokzatát pásztázza.
- A kábítószer-fogyasztás kimutatása egy hajszálból.

⁷ Ugyanakkor a poligráf alkalmazása az együttműködést megtagadó alanyon vagy egyszerűen csak ellenőrzés céljából, valamint távoli képek készítése teleobjektív segítségével megfelel a meghatározásnak. Saját fedetlen testünk a nudista strandon csak átmenetileg látható a környezetünkben lévő tekintete számára. A távolból történő fényképezés vagy megfigyelés már az új felügyelet illetékességi körébe tartozik.

- Vérünk véralkoholszintjének ellenőrzése alkoholszondával.
- Vezeték nélküli és mobiltelefonon keresztül bonyolított beszélgetés lehallgatása.
- DNS-minta kötelező rendelkezésre bocsátása.
- Poligráf vagy az agyhullámokat figyelő hazugságvizsgáló berendezés alkalmazása.
- A hívó fél számának kijelzése telefonon.

A felügyelet különböző dimenziói

Jóllehet az iménti példák a felügyelet új formáira jellemzők, ennek megállapítása kevésbé visz bennünket előre, még ha az ilyen leltárszerű felsorolás kedvükre is van az újságíróknak. Ahogy a technológiákon alapuló osztályozás közkedvelt módja (például „elektronikus nyomkövetés”) sem igen válik hasznunkra. Az ilyen általános terminusok ugyanis a technológiák adott típusain belüli különbségeket könnyen elfedhetik. És ugyancsak nem segítenek azon vonások meghatározásában, amelyek minden technológiában – legyen szó régiékről vagy újakról – közősek vagy egyikre sem jellemzők. A leíró terminusok gyakran érzelmileg terheltek (például sokan helyeslik a drogtesztet és a térfigyelő rendszerek telepítését, míg mások ellenérzésekkel viseltetnek irántuk), s így képesek lehetnek az elemzést tévútra vinni. A társadalomkutatónak olyan, a hétköznapi nyelvhasználatától eltérő fogalmi keretre van szüksége, amellyel a meglévő változatosságot azonosítani tudja, még ha ez sokak szemében szakzsargonnak tűnik is.

Most pedig a leíró terminusok után térjünk rá az elvontabb és analitikusabb fogalmakra. Olyan fogalmi apparátusra van szükségünk, amely a régi és új megfigyelő tevékenységek tengerébe bevezeti a tömörség elvét, és egységet teremt. A magyarázat logikája akkor működik a legjobban, amikor a vizsgálat a szisztematikus eltérésekre irányul.

Az 1. táblázatban felvetünk néhány szempontot, amelyek alapján a megfigyelés osztályozható. De Occam borotvájával ajánlott óvatosan bánni. A kategóriák szaporításának önmagán túlmutató célja is kell hogy legyen. Alapvetően el kell kerülni az olyan különbségtételeket, amelyek csak egy társadalomtudósnak lehetnek inyére. De mi is lenne az élet kockázatok nélkül?

A jó osztályozási sémának képesnek kell lennie a kutató által fontosnak ítélt különbségeket megragadni, és kellőképpen tágnak kell lennie ahhoz, hogy minden példa elhelyezhető legyen benne (az inklúzióra való kezdeti törekvést követően később mindig lehetőség van altípusok meghatározására). Fontos, hogy az osztályozás minden kutató számára egyértelmű legyen bármely tekintetbe vett példa kapcsán. Egy osztályozási séma akkor megfelelő, ha a kutató céljainak elérése szempontjából hasznosnak bizonyul.⁸ Az osztályozás során érde-

⁸ Amennyiben az ember céljai inkább a fizikai környezetre vagy a technikai elemekre irányulnak, akkor az imént említettéktől eltérő tényezőkre érdemes a hangsúlyt helyezni: az alkalmazott technológia típusára, például az optikai képalkotásra, a szenzorokra, a sugárzó vagy nem sugárzó kommunikációs eszközökre, az esetlegesen alkalmazott számítógépes chipok típusára, az energiaforrásra, az előállítás bonyolultságára és környezeti hatása-ira. Vagy amennyiben az embernek konkrét célja van, például drogtesztet kíván végezni, akkor érdemes az erre a célra alkalmas eszközök tárházát figyelembe vennie. Ezekkel kapcsolatban természetesen társadalmi kérdések is felmerülnek (például az elemeket újra kell tölteni, az érzékelő chipet könnyű elrejteni, a megfigyelést végzők hót bocsátanak ki stb.). David Lyon az előbbiekhöz hasonló kérdéseket vizsgál a felügyelet osztályozásakor (például kényszerítő vagy csábításon alapuló formák). A rendőrség által alkalmazott technológiák felhasználási terület és működési mód szerinti osztályozását lásd még Detlef Nogalanál (1995).

mes azt az empirikus szempontot figyelmen kívül hagyni, hogy a megfigyelési taktika az előzetes várakozásnak megfelelően működik-e (és ha igen, akkor milyen körülmények között).

Az osztályozással az a célom, hogy az empirikus mintázatokat elrendezzem annak érdekében, hogy

1. a felügyelő technológiák között szisztematikusabban tudjak határokat vonni;
2. a személyes információk gyűjtésére és elemzésére szolgáló új technológiákban végbement alapvető változásokat feltérképezem;
3. a különböző periódusok, környezetek és módszerek közötti változásokat, amelyek megragadása az elmélet célja, körvonalazni tudjam;
4. az egyes taktikákkal és gyakorlatokkal kapcsolatos morális és politikai ítéletalkotás számára logikailag szilárdabb alapot nyújtsak.

A dimenziókat a technológia, az adatgyűjtés folyamata és az adatok jellege határozza meg. E változók együttes figyelembevétele lehetőséget nyújt a felügyeleti formák osztályozására és összehasonlítására. Az *1. táblázat* a felügyelet hagyományos és új formája közötti különbségeket sorolja fel. A kategóriák száma szaporítható volna. Azonban ezek a distinkciók olyan jelentős eltéréseket ragadnak meg, amelyek társadalmi, morális és politikai szempontból is fontosak.

Az egyszerűség kedvéért az összehasonlítást vagylagos formában végeztem el (például: látható vagy láthatatlan, ember vagy gép által összegyűjtött adat stb.). De a szélső értékek között átmenetek is elképzelhetők (például a látható és a láthatatlan között). Bizonyos dimenziókban egymást kölcsönösen kizáró értékek adhatók meg (például: egyszeri vagy többszöri mérés), de az esetek többségében ez nem jellemző (a nyakában apró videokamerát viselő házőrző kutya például hibrid esetet jelent).

Egyes esetekben az osztályozás a technológia inherens tulajdonságát veszi alapul (például az infravörös és a hangtovábbító berendezések alkalmazása túlmutat saját emberi érzékeink használatán). Más esetekben pedig az, hogy egy módszer hová kerül az osztályozásban, attól függ, hogy éppen hogyan használják fel. Jóllehet egyes technológiák esetében az osztályozás magától értetődőnek látszik (például egy térfigyelő kamera könnyen elrejtethető egy hagyományos és terjedelmes 35 mm-es kamerához képest), de abban az esetben, ha felhívják az emberek figyelmét arra, hogy az adott területen térfigyelő kamera működik, akkor ezt az esetet inkább a „látható” kategóriába soroljuk.⁹

A felügyelet hagyományos és új formái közötti különbségek az *1. táblázat*ban felsorolt kategóriák alapján ragadhatók meg. A felügyelet hagyományos formájával kapcsolatos vonások jellemzően a táblázat bal oldali oszlopában szerepelnek. A régi formák természetesen nem szűntek meg létezni. Inkább azt mondhatjuk, hogy kiegészültek a felügyelet új formáival, amelyek jellemzőit leginkább a táblázat jobb oldali oszlopában vehetjük szemügyre.

Nem állítom, hogy a jobb oldali oszlopban szereplő értékek kétségbevonhatatlanul és teljesen körüen jellemzők a megfigyelés minden olyan mai formájára, amely a mikrochip megjelenése, illetve a mesterséges intelligencia, az elektronika, a kommunikáció és a földrajzi információs rendszer (GIS) fejlődésének indulása óta megjelent. Ahogyan az sem igaz,

⁹ Ugyanakkor ez csak egy általános figyelmeztetés, a kamera pontos elhelyezkedéséről ugyanis nem tájékoztat. Hasonló a helyzet, amikor a munkaadó felhívja az alkalmazottak figyelmét arra, hogy munkájuk ellenőrzése céljából „próbavásárlókra” számíthatnak.

hogy a bal oldali oszlopban szereplő értékek a felügyelet minden korábbi formáját tökéletesen leírnák. A társadalmi világ ehhez túlságosan kaotikus. Az értékek fel is cserélődhetnek (például a besúgók, akik a hagyományos formához tartoznak, kevésbé láthatóak, míg a drogteszt végzése, jóllehet az új formák egyike, mégis diszkontinuus). Vagyis inkább olyan ideáltípusokról van itt szó, amelyeknek megvan az a jó tulajdonságuk, hogy kellőképpen tágra vannak meghatározva, ugyanakkor esetükben számolnunk kell azzal a hátránnyal, hogy olyan elemeket is magukba foglalnak, amelyek egy kevésbé absztrakt szinten jelentős változatosságot mutatnak. Mindazonáltal, amennyiben kategóriáink a lényegi különbségek megragadásában hasznosnak bizonyulnak (vagy legalábbis hasznosabbnak, mint a jelenleg használt *ad hoc* elnevezések), akkor már teljesítették küldetésüket.

Az a nagyobb volumenű projekt, amelynek ez a cikk is részét képezi, bővelkedik empirikus példákban. Helyszűke miatt itt csak az 1. táblázat segítségével fogom összefoglalni a felügyelet hagyományos és újabb formáinak jellemzőit. A felsorolt dimenziók azokra az elemekre helyezik a hangsúlyt, amelyek véleményem szerint változáson mentek keresztül. Így tehát kizárom a vizsgálódásból azokat az ugyancsak fontos és a felügyelet különböző típusainak összehasonlítása szempontjából hasznos dimenziókat, amelyek nem a változás kérdéséhez kötődnek. Ezek közé tartozik a megtévesztés mértékének, illetve egy adott technika közömbösíthetőségének a kérdése; olyan tényezők ezek, amelyek nem igazán változtak az elmúlt évszázadban. Ugyancsak nem vizsgálom többek között az invazivitás és az érvényesség mértékét, mivel változásukkal kapcsolatban nem egybevágóak a bizonyítékok.

A felügyelet hagyományos formáival szemben az új felügyelet kiterjeszti az érzékelést, és kevésbé látható vagy teljes mértékben láthatatlan, ahogyan jellemzően az adatszolgáltatás sem önkéntes. Az adatgyűjtést általában rutintevékenységgént végzik. A manipuláció gyakoribb, mint a közvetlen kényszer. Az adatok gyűjtését emberek helyett (vagy mellett) gépek végzik. Egységnyi adatra vetítve az adatgyűjtés viszonylag alacsony költséggel jár, és gyakran a távolból, nem pedig helyben végzik. Az adatok felett gyakran harmadik személyek rendelkeznek. Az adatok valós időben hozzáférhetőek, az adatgyűjtés pedig folyamatosan végezhető, és a múltból, a jelenről és (statisztikai predikció formájában) a jövőről egyaránt képes információkkal szolgálni. Az adatgyűjtés már nem csak gyanús egyénekre, hanem emberek bizonyos kategóriáira is irányul. Az adatgyűjtés alanyként megjelenő egyén könnyen valamilyen beavatkozás alanyává válhat. Egy információ megszerzése és a vele kapcsolatos beavatkozás között nemritkán csak rövid idő telik el.

Az új felügyelet tágabb, gyakran többféle intézkedést is magába foglal. De mivel általában jelentős térbeli vagy társadalmi távolságot kell áthidalnia (vagyis nagyobb valószínűséggel kontextustalanított formában zajlik), nem feltétlenül érvényesebb. Egyszerre intenzívebb és extenzívebb. A megfigyelőhöz képest maga a megfigyelt kevesebbet tud saját magáról, jóllehet objektíve összességében többet lehet tudni az egyénről. A megfigyelés nagyobb valószínűséggel irányul anonim személyekre, egy tömegre vagy egy csoportra, mint korábban. A hangsúly az egyénről a rendszerekre és a hálózatokra helyeződik át. Az adat a közvetlen megjelenési formáján túl gyakran válik szimuláció tárgyává, a narratívát vagy a numerikus formát gyakran egészítik ki hang- vagy videofelvételek. A szakértők által végzett ellenőrzés mellett (vagy helyett) gyakori az önellenőrzés. A vizuális, numerikus, szöveges és hangadatokot könnyű egymással ötvözni, továbbküldeni és fogadni. Az adat rendszerezése, tárolása, begyűjtése és elemzése könnyebb, mint korábban. A hagyományos felügyeletre mindezek ellentéte igaz.

A Talmud szerint „a példa még nem bizonyíték”. A felügyelet hagyományos és új formáit e szempontok szerint szembeállítva egymással arra a meggyőződésre jutottam, hogy jelentős változás ment végbe. Ugyanakkor az igen széles merítés és a rendelkezésünkre álló korlátozott források miatt ezt csak illusztrálni tudtuk. A következő lépés a fogalmak operacionalizálása és a kvantitatív mérési adatok összegyűjtése lesz.

A percepció sajátosságából adódóan a listák a bennük szereplő terminusok azonos fontosságát sugallják, gyakran alaptalanul. Az 1. táblázatban szereplő dimenziók aligha tekinthetők egyforma jelentőségűeknek. Többféleképpen lehet őket csoportosítani és rangsorolni. Az új felügyelet oszlopában szereplők között az érzékszervek meghosszabbításának, a csekély láthatóságnak, a nem önkéntes adatszolgáltatásnak, a távolból végzett megfigyelésnek és az alacsonyabb költségeknek vannak a legnyilvánvalóbban társadalmi hatásai. Ezek ugyanis egy teljesen másfajta társadalom lehetőségét teremtik meg, és folyamatos éberségre intenek. Az érzékszervek meghosszabbítása (a sötétben látás, a testekbe való beelátás, a falakon történő keresztüllátás, a távolbalátás képessége stb.) révén a személyes és a társadalmi határokkal kapcsolatos alapvető feltételezések kérdőjeleződnek meg (ezeket a határokat nem csak az értékek, a normák és a társadalom szerveződése, de az áthágásukat lehetővé tevő technológiák korlátai is fenntartották). A felügyelet számos mai formája esetében a csekély láthatóság és az adatszolgáltatás akaratlan jellege növelheti a művellet titkosságát és korlátozhatja a felelősségrevonhatóságot, ahogyan beleegyezésre is kevésbé van szükség, és a kölcsönösség lehetősége is csekélyebb. Az alacsonyabb költségek a felügyelet „hálójának” kiszélesítésére, ugyanakkor a „háló szemeinek” szűkebbre vonására ösztönöznek. Például mi történik majd akkor, amikor az agyunkat letapogató technológiák valóban képesek lesznek arra, amit támogatóik hangoztatnak: az emberi érzések, tudás és gondolatok letapogtatására? (*New York Times*, 2001. december 9.) A szörnyűségek megakadályozásának (amit végső soron felelőtlenség lenne nem megtenni, az állampolgári felelősségről már nem is beszélve) az ember legbensőbb életének háborítatlansága láthatja kárát.

Általános érvényű jelenségek különböző társadalmakban és időszakokban?

Természetesen az, hogy valaki különbséget vagy hasonlóságot, folytonosságot vagy megszakítotttságot, minőségi vagy csak mennyiségi változást lát-e, az absztrakció fokától is függ. Ha nagyon elvont szinten szemléljük, akkor a minőségi változások ritkák, mivel az emberi társadalmakban az állandók (a közös szükségletek és az erőforrások korlátossága), valamint a hagyomány fontos szerepet játszanak. Általánosságban megállapítható, hogy minél aprólékosabb az elemzés, annál könnyebben tudja a különbségeket – esetünkben pedig a változásokat – kimutatni.

Mivel a jelen a múltból táplálkozik, a jelenben pedig a természeti, társadalmi és biológiai rendszerek lényegi és nagymértékben változatlan elemeiből kell tudni építkezni, a társadalom életére nagyfokú kulturális folytonosság jellemző.¹⁰ Társadalomtól, időszaktól vagy intézményi területtől függetlenül mindig lesznek párhuzamosságok és funkcionális ekvivalenciák.

¹⁰ A technológia természetesen a gravitáció legyőzésével vagy a sötétben látás lehetővé tételével az élet értelmének újradefiniálására készíthet bennünket. A legyőzhetetlennek tekintett határok el nem fogadásában zsenialitás és örültség keveredik egymással.

Az információ körüli versengés és az információt védő határok minden társadalomban, sőt minden élő rendszerben léteznek (Beniger 1986). Az emberek kíváncsiak, és a túlélés érdekében az egyének és a csoportok kénytelenek megfigyelést végezni és határaikat védeni. Az információ védelmének bizonyos mértéke, illetve az érzékszervi tapasztalás túlszárnyalása technológiák alkalmazásával (legyen szó tudományról vagy varázslásról) valószínűleg minden társadalomra jellemző. De egy ilyen közhelyszerű kijelentés nem képes megragadni a felügyelet új formáival járó változás (és gyakran támadás vagy behatolás) által előidézett érzelmi hatásokat, ahogyan azt sem segít megérteni, hogy a különböző kontextusokban milyen változások mennek végbe.

Az eszközök-módozatok nem csak reaktívak, hanem lényegi különbségeket hoznak létre. A funkció vagy a szükséglet nem egyenlő a struktúrával vagy az eszközzel. Léteznek bizonyos közös szükségletek, ám ezek kielégítése sokféleképpen történhet, és ennek sokféle következménye lehet. Nem gondolom, hogy sokat mondunk azzal, ha leszögezzük, hogy a tűz- vagy vízpróba, a kínvallatás, a poligráfus vizsgálat és a DNS-analízis mind az információgyűjtés és az igazságigény bejelentésének egy-egy eszköze. Ahogyan azzal sem jutunk sokkal előrébb, ha megállapítjuk, hogy egy SMS lefűlése azzal ekvivalens, mint amikor emberek egy csoportja egy másik fűstűzeneteit értelmezi. Amennyiben a felügyelet egy adott formáját kívánja az ember annak saját kontextusában, illetve az adott kulturális és társadalmi struktúrával fenntartott viszonyában vizsgálni, és szeretne morális következtetéseket is levonni, illetve a különböző kontextusokat összehasonlítva szeretné a változásokat feltérképezni, akkor ezek az általános érvényű megjegyzések elégtelennek bizonyulnak.

A szükségletek közül azonban sok nincs kőbe vésvé. Például az éghajlati vagy a társadalmi, vagyis a fizikai körülmények megváltozása – a városi, később pedig az ipari társadalmak kialakulása – új szükségleteket hozhat létre és azok kielégítésének új formáit termelheti ki. Például egy nemzeti határok közé szorított tömegtársadalomnak szüksége van az idegenek azonosítására és reputációjuk meghatározására, saját kilétükkel és kompetenciáikkal kapcsolatos kijelentéseik ellenőrzésére, illetve annak megállapítására, hogy jogosultak-e kormányzati munkakörök betöltésére.

Az új eszközök önálló szerepet tölthetnek be, túl azon, hogy kielégítik a régi vagy új szükségleteket. Ha szemügyre vesszük az innovációt (akár társadalmi, akár materiális értelemben), feltűnik, hogy az új szükségleteket is létrehozhat, és egy ritkán felismert folyamat eredményeképpen, a máshol fellépő kényszerektől függetlenül a célokat is képes lehet kijelölni. Az egyik vagy másik technológia kiválóságát hangsúlyozó vállalkozókön és aktivistákon keresztül a lehetőségek által adott lökés végül a szükségletek újradefiniálását vagy átrangsorolását eredményezheti. Ami például az egészségmegóvás és a bűnmegelőzés kérdését illeti, a megelőzés vagy a kockázatok csökkentésének célja egyre nagyobb hangsúlyt kapott azon tudományos módszerek fejlődésével párhuzamosan, amelyek – főként összesített adatok alkalmazásával – lehetővé teszik a korai felismerést vagy azonosítást. A kategoriális adatok tömeges gyűjtésének hatékonysága és viszonylag alacsony költsége, úgy tűnik, csökkenti az egyénekre fókuszáló megfigyelést, jóllehet ez a folyamat is konfliktusokkal jár.

Noha a felügyelet definíció szerint mindig információ beszerzésével jár, konkrét esetekben az információgyűjtés módja, illetve a cél és a tartalom nem csak társadalmak között, de adott társadalmakon belül is meg lehetőségek eltéréseket mutat. Az új mechanizmusoktól most eltekintve a tartalom, amelyre a felügyelet irányul, illetve a felügyelet jellemző formái már az elmúlt ötszáz évben is jelentős változásokon mentek keresztül.

Változások a tartalomban és a formában

A 15. században a vallási célú felügyelet hathatós és uralkodó volt. Ide tartozott az eretnekek, a démonok, a boszorkányok felkutatása, a vallásos hit, a rituálék és a vallási előírások (házasság-élet, házastársi hűség) rutinszerű ellenőrzése, valamint a születések, házasságok, keresztelek és elhalálozások egyszerű nyilvántartása. A felügyelet e vallásos formája a későbbi századokban is tovább élt, bár jelentősége fokozatosan csökkent.

Amikor a 16. és 17. században embrionális formában kialakultak a nemzetállamok – amelyekben nem csak új igények jelentek meg, de amelyek az információt is hatékonyabban gyűjtötték és használták fel –, majd elkezdtek kibontakozni, a vallási felügyelet háttérbe szorult és a politikai felügyelet került előtérbe. A tudományos világszemlélet terjedése és a vallásos másként gondolkodók védelmének fokozódása a vallási felügyeletet gyengítette.¹¹

A következő évszázadokban a trend egyfajta „megrendszerbe rendezett” társadalom („*policed*” *society*) irányába mutatott, amelyben az állam, az ipar és a kereskedelem ágensei a társadalmi és földrajzi tér egyre nagyobb része fölött alakítottak ki ellenőrzést (Silver 1969; Shils 1957; Fogelson 1977; Nisbet 1977; Foucault 1990 [1975]; Fijnaut és Marx 1995; Ericson és Haggerty 1997; Deflem 2000).¹²

A rendfenntartó erők (általánosabban pedig az állam és a piac) által végzett megfigyelés és felderítés fokozatos és folyamatos kiterjedésének, rendszerszerűvé és tudományossá válásának folyamata bontakozott ki. Az állam esetében az információgyűjtésen és a különféle helyekre és közegekbe való beszivárgáson túl ez speciális egységek felállítását, széles körű összeírást, a nyilvántartás fejlesztését, rendőrségi nyilvántartásokat és aktákat, személyazonosság-nyilvántartást és -vizsgálatokat jelentett. Ezek a formák elmosták a határt egyrészt a közvetlen politikai felügyelet, másrészt pedig a bizonyos értelemben modernebb és emberségesebb, vagy legalábbis semlegesebb kormányzás és igazgatás között.¹³ A személyes adatokat nem csak adónyilvántartás, összeírás, bűnüldözés és határellenőrzés (ki- és bevándorlás ellenőrzése) céljából gyűjtötték össze, hanem az állampolgárság meghatározására is, illetve azért, hogy megállapítsák, az adott személy részt vehet-e a demokratikus döntéshozatalban és jogosult-e a társadalmi tervezés alanyává válni.

A 19. és 20. században az államigazgatás felduzzadásával és a szabályozott és jóléti államok kibontakozásával párhuzamosan a felügyelet fókuszába ismét a részletes személyes adatok gyűjtése került annak érdekében, hogy a folyamatosan növekvő számú törvénynek és szabályozásnak való megfelelést, illetve a jóléti juttatásokkal és kormányzati intézkedésekkel kapcsolatos jogosultságot meg lehessen határozni (ez utóbbiak közé tartozik például a társadalombiztosítás, a gyerekek vagy az állatok védelme). Egy bürokratikus szervezett állam, amelynek alapját az identitás, a tapasztalat és a kompetenciák meghatározása képezi,

11 A vallási alapú megfigyelés Nyugaton kétségkívül nem tűnt el. A szektákban, amelyek számára a külvilág egyszerre ellenséges és kísértést jelentő, a felügyelet e fajtája (inkvizíció, önellenzés, csoportos gyónások formájában) szigorúan fennmaradt – legyen szó az amikokról, a New Age szektákról vagy a fundamentalista csoportokról. Az Iránhoz és Afganisztánhoz hasonló teokráciákban az 1990-es években a vallási és politikai felügyelet egybeolvadása volt megfigyelhető.

12 Ennek köszönhetően természetesen az értékek is elkezdtek terjedni a centrumból kifelé. De mivel a viselkedési minták áramlása kétirányú, ennek egyes következményei voltak, és sokkal többről van itt szó, mint monolitikus kulturális, társadalmi és politikai imperializmusról.

13 Ugyanakkor a felügyelet felhasználása az állampolgári jogok védelme és a jóléti juttatások elosztása érdekében elvben az elit érdekeit is szolgálhatja, mivel legitimitását erősíti.

nem nélkülözheti a személyes adatok gyűjtését. A kockázatkezeléshez, az előrejelzésekhez, a megelőzéshez és a racionális tervezéshez ugyancsak szükség van ilyen adatokra. A kormány ellenőrző szerepét (gyakorlatilag minden szinten) a munkahelyi, a piaci és az orvosi felügyelet vette át. A mai fogyasztói társadalom a személyes adatok tömeges gyűjtése nélkül elképzelhetetlen volna.

Az iménti történeti áttekintés során azokra a változásokra tértünk ki, amelyekre a legkülönbözőbb világnézetű tudósok, mint Foucault vagy Robert Nisbet, már felhívták a figyelmet. Vita valószínűleg akörül fog kibontakozni, hogy miben is állnak ezek a változások, és hogy hasznosnak vagy károsnak tekintsük-e őket. A következőkben ezt a kérdést a telekommunikáció világával kapcsolatban fogom megvizsgálni.

Képessé tétel, akadályozás – vagy mindkettő?

Nem könnyű végkövetkeztetést levonni azt illetően, hogy a felügyeleti technológiákban végbement változások milyen hatással járnak az individualizmus nyugati demokratikus felfogására, ahogyan azt a személyes adatok feletti ellenőrzéssel kapcsolatban láthattuk. Ezzel kapcsolatban eszembe jut egy történet egy fiatal párról, akiket a tény, hogy először utazhatnak vonaton, nagyon izgatottá tett. Az állomásra érkeve megkérdezik a mozdonyvezetőt: „Időben indul a vonat?” A mozdonyvezető elővesz egy menetrendet, hosszasan tanulmányozza, majd ezt mondja: „Az attól függ”. A pár erre: „Mitől függ?” A mozdonyvezető elővesz egy másik menetrendet, végignézi, gondolataiba mélyed, majd végül ezt válaszolja: „Az relatív.” A következőkben a telekommunikáció lehallgatására és biztonságossá tételére irányuló törekvések történetét fogom röviden áttekinteni. Annak megítélése, hogy a személyes információk védelmével kapcsolatban a helyzet jobb lett-e vagy rosszabb, szintén relatív. A tudósnak az a feladata, hogy megmondja, mihez képest relatív.

Vajon tág történeti perspektívából szemlélve az elektronikus kommunikáció különböző formáinak védelme javult-e vagy romlott? Ezt nehéz megmondani. A táviró megjelenésével szinte egy időben jelent meg annak lehallgatása, és ez a többi kommunikációs formára nézve is igaz. A telefon szinte univerzális elterjedésével és a népszerűség, valamint a kommunikációs formák szaporodásával a lehallgatott telekommunikációs kapcsolatok száma abszolút mennyiségben is nőtt.

Ugyanakkor nem állnak rendelkezésünkre pontos információk, amelyekből megalapozott következtetést vonhatnánk le arra vonatkozóan, hogy vajon a telekommunikáció lehallgatása relatív vagy abszolút szempontból gyakoribbá vagy ritkábbá vált-e, esetleg gyakorisága nagyjából változatlan maradt. Ennek megállapításához tudni kellene, hogy hány, az érintett beleegyezése nélküli lehallgatás történt, és ez az összes telekommunikációs aktusnak mekkora hányadát teszi ki. Jó lenne, ha ezt a lehallgatás típusa szerinti bontásban is meg tudnánk vizsgálni – a lehallgatást valamely országos bűnüldözési szerv, az NSA vagy egyéb országos vagy külföldi hírszerző ügynökség, telefonszolgáltató alkalmazottja, a munkáltató vagy egy magánember végezte-e –, és jó lenne azt is tudni, hogy hány és milyen hosszú lehallgatásról van szó, illetve hogy a lehallgatás hány emberre irányult. Amellett, hogy a lehallgatást milyen technikai eszközökkel végezték, azt is érdekes lenne tudni, hogy az egyéb lehallgatási típusok, például a behallgatás az ikervonalon zajló beszélgetésbe (amikor még létezett) vagy a hallgatóság egy másik készüléken kihangsúlyozott beszélgetés esetében mennyire gyakori.

A becsült számoknak a véletlenül elcsípett vezeték nélküli telefonos vagy mobiltelefonos beszélgetéseket, illetve a faxos, e-mailes és webkamerás kommunikáció lefűléését ugyancsak tartalmazniuk kellene. Azokat, akik mobiltelefonjukon nyilvános helyen hangosan beszélgetnek, mások részlegesen szintén „lehallgathatják” (bár itt némiképp más a helyzet, ugyanis a beszélő tisztában lehet azzal, hogy mások hallják vagy hallhatják). A telefonfülkék megjelenése, majd fokozatos eltűnése ugyancsak érdeklődésre tarthat számot.

A telekommunikáció közvetlen lehallgatásán és rögzítésén kívül egyéb aspektusok számszerűsítése is szükséges lenne, például a csapdázó (call and trap) berendezések esetében, amelyeket a bűnüldöző szervek használnak, és nincs beszámolási kötelezettségük azt illetően, hogy mikor milyen telefonszámot tárcsáztak. A közvetlen összeköttetésen alapuló kommunikáción túlmutató hálózatok azonosítását lehetővé tevő újabb technikák elterjedtségét szintén érdekes lenne vizsgálni. Azt, hogy a lefűlelt kommunikáció tartalma titokban marad-e (általában a hírszerző szervek esetében) vagy nyilvánosságra kerül (például amikor újságírók filmsztárok vagy politikusok után kémkednek), ugyancsak érdemes vizsgálni.

A lehallgatási kérdéseken túl az új módszerek a személyes információk bizonyos aspektusainak megóvása szempontjából sem érdektelenek. A telekommunikáció hagyományosan a vizuális megfigyelés elkerülését teszi lehetővé. Azáltal, hogy nagy távolságú kommunikáció lehetőségét biztosítja anélkül, hogy az embernek utaznia kellene vagy a kommunikáló feleknek egy helyen kellene tartózkodniuk, nagyban hozzájárult a kommunikációs lehetőségek kibővítéséhez, ezzel párhuzamosan pedig növeli az olyan tényezők feletti ellenőrzést, mint a kinézet, a testbeszéd, a mimika, a pontos tartózkodási hely, hogy kivel van az ember, vagy akár hogy ki volt a beszélő.¹⁴ Ez teljesen más, mint amikor nyilvános helyen, például egy étteremben az ember a mellette beszélgetőket láthatja és hallhatja.

Idővel a telefonbeszélgetések lefűlélésének lehetősége összességében egyre korlátozottabbá vált, jöllehet új lehallgatási lehetőségek jelentek meg. Megállapításainkat időben és az összetevők szerint árnyalunk kell. Például a behallgatásnak a lehetősége akkoriban, amikor a telefonhívásokat telefonközpontosok (a Lily Tomlin által megszemélyesített telefonos kisasszonyok) kezelték, később megszűnt, mikor az automata telefonközpontok (az 1930-as években) kezdtek elterjedni. A technikai változások az ikervonalak szinte teljes megszűnését eredményezték. Ezen a vonalakon több háztartás osztozott, a másik telefonbeszélgetéseit pedig a kagyló puszta felemelésével le lehetett otthonról hallgatni. Míg korábban a telefonszolgáltatás ellenőrzéséhez szükség volt egy kezelőre, aki a beszélgetésekbe behallgatott, ehhez most már elegendő az elektronikus jeleket figyelemmel kísérni.

Jöllehet jó egy évszázadot kellett rá várni, a bíróság jóváhagyása nélkül végzett lehallgatás a Katz-ügy óta tilos (Katz vs. Egyesült Államok, 389 U.S. 347, 1967). Ebben az ügyben a bíróság kimondta, hogy a magánszférához (*privacy*) az embernek a nyilvános telefonfülkékben is joga van. A bíróság megállapította, hogy az Egyesült Államok Alkotmányának negyedik kiegészítése nem helyekre, hanem emberekre vonatkozik, és az elektronikus lehallgatásra a házkutatással azonos szabályok érvényesek. Az 1968-as *Omnibus Crime Control and Safe*

14 Ugyanakkor, amennyiben a videotelefonok elterjednek és a szokások (vagy a technológia) lehetővé teszi használatukat, ez változhat. Elvben mindenkinek lehetősége lesz dönteni, hogy megveszi-e vagy sem, és ha megvette, akkor használja-e vagy sem ezt a készüléket. Ugyanakkor többé vagy kevésbé finom társadalmi nyomásgyakorlás a használatot fogja bátorítani, mivel a kölcsönösség elutasítása (vagyis a készülék kikapcsolása) a kommunikációban részt vevő másik félben gyanút kelthet: vajon beszélgetőpartnerének milyen rejtegetnivalója van? Ehhez némiképp hasonló az az elvárás, hogy a face to face interakciókban az ember lehetőleg ne viseljen semmilyen álarcot.

Streets Act harmadik része kimondja, hogy az engedély nélküli lehallgatás bűncselekmény. Benyomásszerű beszámolók alapján úgy véljük, hogy a döntést követően a felhatalmazás nélküli lehallgatások száma csökkent.

Az 1980-as években megjelenő és rádióhullámmal működő vezeték nélküli és mobilkommunikációba technikailag könnyű volt legalísan rádióval vagy ultranagy frekvenciás műsor vételére alkalmas televízióval belehallgatni. Azonban egy 1986-os törvény kimondta, hogy ez a fajta engedély nélküli lehallgatás illegális. És a telefonokat is technikailag jobban felvértezték a lehallgatások ellen.

Amint az analóg hangkommunikációt lehetővé tevő rézhuzalokat az 1980-as években optikai kábelekre kezdték el lecserélni, a lehallgatás elviekben könnyebbé vált. A telefonon, faxon vagy e-mailen érkező üzenetekhez már az azonosítást elősegítő adatok is kapcsolódtak, amelyek nyomon követése a korábbi analóg rendszerekben még sokkal bonyolultabb volt. A telefonszám birtokában a hívó félről már további adatokat is meg lehetett tudni. Sőt a kommunikáció tartalmát távoli számítógépekről is le lehetett fülelni, nem volt már szükség arra a kockázatos manőverre, hogy az ember közvetlenül helyben kapcsolódjon rá a lehallgatni kívánt vonalra. Ugyanakkor a kommunikációs hálózat megfelelő kialakítása nélkül nem volt könnyű megtalálni, hogy az üzenet merre áramlik a rendszerben. A vitatott 1994-es *Digital Telephony Act* révén ezen próbáltak változtatni, arra kötelezve a kommunikációs eszközöket gyártó cégeket, hogy olyan rendszereket építsenek ki, amelyek lehallgatása egy távoli számítógéppel is könnyen elvégezhető.

Ugyanakkor a lehallgatható kommunikációk nagy mennyiségétől vagy az egyszerű lehallgathatóságtól függetlenül a lehallgatást a titkosítás révén meg lehet akadályozni, vagy legalábbis a lehallgató dolgát meg lehet nehezíteni. Noha jó egy évszázadot kell rá várni, a telekommunikációs csatornák polgári célú titkosítása már széles körben lehetővé vált, minden eddiginél biztonságosabbá téve a kommunikációt. Ezzel szemben azok a törekvések állnak, amelyek távoli vagy (helyben telepített) lehallgatóberendezések révén még a titkosítási folyamat előtt megpróbálják az üzenetet elfogni.

A ma már sok üzenetrögzítő készülékbe beépített észrevétlen hangrögzítési lehetőség könnyebbé teszi a beszélgetések titkos rögzítését, és az egykoron csak a rendőrség számára elérhető, de később már polgári használatra szánt telekommunikációs lehallgatóberendezések forgalmazása is valószínűleg hozzájárult a kommunikációs aktusok lehallgatásának növekedéséhez. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan a kommunikáció biztonságát növelő berendezések piaca is bővült.

Egészen az 1986-os *Privacy Protection Act* életbe lépéséig az e-mailés kommunikáció lefűlése legalíis volt. A kértlen faxüzeneteket és az automatikus telefonhívásokat is nem sokkal ezután tiltották be. A hívószám-azonosító 1988-as megjelenéséig a hívó nem volt kénytelen saját telefonszámát felfedni. Aztán egy hatósági döntést követően híváskor a hívók, sőt még a titkosított számmal rendelkezők telefonszáma is megjelent a kijelzőn. Ez a hívó fél korábbi előnyét az anonimitás szempontjából megszüntette, és a kértlen hívások lehetőségét korlátozta. Eredeti formájában a hívószám-azonosító a hívó számára biztosított ellenőrzést a hívás felett, míg a hívó elvesztette ezt az ellenőrzést azáltal, hogy telefonszáma és a vele kapcsolatos egyéb információk (és minden olyan információ, ami ennek segítségével adatbázisokból kinyerhető) akarata ellenére is láthatóvá váltak. Néhány évvel később a hívószám-azonosítással kapcsolatos közfelháborodás hatására lehetővé tették a hívó félnek a számmegjelenítés blokkolását, így a *status quo* részben helyreállt.

Más formákat nehéz megítélni, mivel nem pontosan tudjuk, hogy az ellenőrzés csökkenését vagy növekedését eredményezték-e. A beszélgetések rögzítésének lehetőségét például hova soroljuk? Egyrésztől igaz az, hogy amennyiben titokban és/vagy a másik fél beleegyezése nélkül végzik, akkor ez utóbbi ellenőrzése a helyzet felett gyengül. Amennyiben azonban a rögzítés a beszélgető felek tudtával és beleegyezésével történik, akkor az ellenőrzést növeli azáltal, hogy az elhangzottakkal kapcsolatos kijelentések utólagos visszakeresését lehetővé teszi. Ez pedig a privilegizáltabbak és magasabb státuszúak állításaival kapcsolatban jellemző pozitív elfogultsággal szemben kiegyensúlyozó szerepet játszik.

Az olyan fejlesztések, mint a videotelefon, az internetes sugárzás, a telefonos technológia használata biometrikus adatok továbbítására, valamint a mobiltelefon és a fényképezőgép egybeolvadása jól szemlélteti a helyzet dinamikusan változó jellegét, illetve a képesítő (*empowering*), valamint az ellenőrző elemek együttes jelenlétét. A legfontosabb kérdés, hogy ki az, akinek a változások kedveznek, és ki az, akit korlátoznak, illetve hogy ezek milyen célt szolgálnak. A hívószám-azonosító szolgáltatás esetében vajon a hívó vagy a hívott fél van-e inkább korlátozva? Vagy esetleg mindketten, és ebből egy harmadik fél húz hasznot? Mivel mindannyian számos szerepet alakítunk, ezért megállapíthatjuk, hogy a technológia hol hatalmat ad nekünk, hol elvesz belőle, jöllehet ez a különböző szerepek, intézmények vagy tárgyból kontextusok esetében más és már mértékben igaz.

A begyűjtött személyes információk bármiféle mértéke esetében felmerül az a furfangos kérdés, hogy vajon mekkora az önként és az önkéntelenül szolgáltatott információ aránya. Az új felügyelet részben azért fontos társadalmi szempontból, mert képes titokban és az érintettek beleegyezése nélkül információt gyűjteni. A szakemberek közül sokan úgy vélik, hogy amennyiben az arány nem változik vagy az önként szolgáltatott adatok felé billen, akkor ez már haladásnak nevezhető. Formálisan soha korábban nem volt ennyi beleegyezésen alapuló döntés társadalmunkban, mint manapság, és ez a szám valószínűleg tovább növekszik. Gondoljunk a telefonbeszélgetések beleegyezésen alapuló rögzítésének és a lehallgatott beszélgetéseknek az arányára. A legtöbb telefonbeszélgetés rögzítése formális értelemben beleegyezésen alapul; elég, ha csak a napi több millió ügyfélszolgálati hívásra gondolunk, amelyben a hívót arról tájékoztatják a munkatársak, hogy a beszélgetés rögzítésre kerül. Ahogyan a munkahelyek legtöbbször is bevett gyakorlat, hogy közlik az alkalmazottal, a kommunikációs csatornák (telefon, e-mail stb.) közül melyek ellenőrzésével kell számolniuk.

Ugyanakkor azt a kérdést is fel kell tennünk, hogy vajon ezek a felvételek mekkora mértékben alapulnak „önkéntes beleegyezésen”. Elvileg az embernek mindig lehetősége van letenni a telefont vagy nem elfogadni egy olyan munkaaajánlatát, ahol az alkalmazottak kommunikációját szigorúan ellenőrzik. Néha van lehetőség választásra, ahogyan az a kérés is meghallgatásra találhat, hogy az adott telefonbeszélgetés ne kerüljön rögzítésre. Azonban a beleegyezés gyakran megtévesztő, hiszen a hívó félnek szüksége van az adott információra, szolgáltatásra, állásra, és ha megtagadná a beleegyezést, akkor ezektől megfosztaná magát. Azt is érdemes megvizsgálni, hogy a manipuláció és a megtévesztés mekkora szerepet játszik a beleegyezés kivívásában, ahogyan a beleegyezés meglehetősen könnyelműsége is figyelmet érdemel (az „opt-in” [beleegyezésen alapuló] és „opt-out” [utólagos beleegyezésen alapuló] rendszerek közötti különbség itt fontos). Azonban általánosságban továbbra is igaz, hogy a beleegyezésen alapuló rögzítés mégis előnyben részesítendő a titkossal vagy a beleegyezést nélkülözővel szemben.

Lomha felügyelet

Az új felügyelet bizonyos vonásai alátámasztást biztosítottak azon kijelentéseknek, amelyek a modernitással összefüggésben az individualizmus kiterjesztését és az emberi tevékenységek nemesebbé válását hangsúlyozták. A különböző technikák hozzájárulhatnak a társadalom feletti ellenőrzés felvilágosult és korlátok közé szorított formájának kialakulásához, és így hozzájárulhatnak egy olyan társadalom létrehozásához, amelyben a kellő rendezettség lehetővé teszi a szabadság kibontakozását. A társadalmi osztályokra vonatkozó szokásos megállapítások akár az ellentétükbe is átfordulhatnak, mivel immáron döntően azok jelentik az új felügyelet célpontját, akik a hitelkártyát, a mobiltelefont és a számítógépet a leggyakrabban használják.

Az új felügyelet azáltal, hogy megbízható dokumentációt és ellenőrzési nyomvonalakat (*audit trail*) biztosít, a jobbiztonságot, a méltányos elbírálást és a legitimitást erősíti. Képes lehet a demokrácia szempontjából létfontosságú politikai pluralizmus fenntartásához hozzájárulni azáltal, hogy a felügyeleti eszközöket széles körben elérhetővé teszi. Ezeket az állampolgárok és az egymással versengő csoportok egymással vagy a kormánnyal szemben felhasználhatják, s így a felelősségre vonhatóság biztosítva van.¹⁵ Sok más társadalommal szemben az Egyesült Államokban a felügyeleti technológiák (még a műholdas képalkotó rendszerek is) széles körben elérhetőek a fogyasztók számára. Megszokott jelenség, hogy ezek az eszközök (éjjellátó készülék, drogeteszt, internet) a hadseregtől a bűnüldözési szerveken és az ipari felhasználókon keresztül végül a nagyközönséghez is eljutnak. A felügyelet így tükörből ablakká válhat.

A fejlődés egy másik általános fokmérője lehet a felügyelet lomhaságának (*surveillance slack*) mértéke. Gyakran szenzációhajhász és kiragadott eseteket bemutatva a média a magánélet végét vizionálja, miközben burkoltan az utópikus múltra utal, a magánélet védelmezői pedig újabb és újabb veszélyforrásokra hívják fel a figyelmet. A másik oldalon ott vannak az üzletemberek, akik gyakran úgy beszélnek az új technológiák feltételezett hasznáról, mintha az maga lenne a valóság. A közhangulatot meghatározó retorikai túlzások nem tesznek különbséget a valamelyik eljárásban rejlő lehetőségek és azok tényleges használata között. Ezért a felügyelet lomhaságának olyan széles körű vizsgálatára volna szükség, amely a felügyeleti lehetőségek összessége helyett annak megállapítására irányulna, hogy egy adott technológia mekkora mértékben kerül ténylegesen alkalmazásra.

Magunk elé tudunk képzelni olyan helyzetet, amelyben a technológia viszonylag fejletlen, ugyanakkor az alkalmazása is csak csekély mértékben van korlátok közé szorítva: ez volt a helyzet például a középkori Európában. Ezzel szemben vannak olyan helyzetek, amelyekben a technológia igen hatékonyan működik, jóllehet használata jelentősen korlátozva van, mint például az Egyesült Államokban. Végül mindkét esettel szembeeszegezhetőek a mai tekintélyelvű társadalmak, amelyekben a szinte korlátlanul alkalmazható technológia maga is hathatósan működik.

¹⁵ Természetesen egy olyan nem biztonságos társadalom, amelyben az embernek folyton aggódnia kell valami miatt, aligha nevezhető ideálisnak.

Az Egyesült Államokban a 19. század végétől napjainkig az egyén formális jogi lehetősége arra, hogy – legalább elviekben¹⁶ – ellenőrzése alatt tartsa a vele kapcsolatos személyes információkat, a törvényalkotás és a bírói döntések következtében egyre nagyobb lett, mivel a polgári szabadságjogok kiterjedtebbé váltak és az adatvédelem intézményesültsége is fokozódott.¹⁷ A különböző szervezetek adatvédelmi irányelvei, illetve a titkosító technológiák fejlődése ugyancsak a személyes adatok védelmét erősítette.

Az aránya annak, amit a személyes információ megszerzésének adott eszközeivel valakiről meg lehetett tudni, illetve amit ténylegesen meg is tudtak valakiről, a 19. században valószínűleg jóval alacsonyabb volt, mint ma, sőt a középkorban és az emberi történelem korábbi időszakában még ennél is alacsonyabb lehetett. A technológiák fejletlensége összhangban állt azzal, hogy az emberi viselkedésről is jóval kevesebbet lehetett megtudni.

Ha az abszolút számokat nézünk, akkor az ipari forradalom előtti, az iparosodó és a mai társadalmakat, illetve a rájuk jellemző életmódokat összehasonlítva azt láthatjuk, hogy az emberekről megszerzhető személyes információk mennyisége a társadalmi rétegződés komplexebbé válásával, a sűrűség növekedésével és a differenciálódás fokozódásával (távoli kommunikáció lehetősége, interakcióba lépők magasabb száma, fokozott földrajzi mobilitás stb.) és a hivatalos nyilvántartások elterjedésével jelentősen megnövekedett.

Ugyancsak igaz az, hogy a 19. században a félrevonulásra a kisebb lakónegyedek és a nagyobb családok miatt kevesebb lehetőség volt. A fojtogató kisvárosi környezet olyan közhelyszerű igazság, amelyet maguk az anonimitást biztosító nagyvárosokba menekülők terjesztettek el. Az állampolgárság fogalma és a munkához, a fogyasztáshoz és a magánélethez való jog jóval kevésbé volt fejlett, valamint a munka és az otthon, illetve az otthon és az állam közötti határvonal is sokkal halványabb volt (gondoljunk például a vállalatok által létesített településekre vagy a rendőrség korlátlan házkutatási jogára). Jóllehet a technológiák fejletlenek voltak, de használatukat is kevesebb kötöttség jellemezte és közömbösítésükre is kevesebb eszköz állt rendelkezésre.

A felügyelet lomhaságának mérése a kérdéssel foglalkozók közül sokak szemében túlságosan viszonylagosnak tűnhet.¹⁸ A kisebb rossz még mindig rossz, és a nagyobb jó sem a legjobb megoldás. Azok számára, akik a próféták bibliai hagyományát követik vagy a hegyomlás elkerülhetetlenségét jövendölik, az egyetlen viszonyítási pont a minden szempontból ideális helyzet lehet. Nincs értelme, hogy az ember empirikus adatokra alapozza kijelentéseit, ha a viszonyítási pontot az alapelv maga képezi.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy már egyetlen technológia, vagyis a telekommunikáció vizsgálatakor sem vonhatunk le egyszerű következtetéseket az empirikus adatokból azt illetően, hogy a személyes információ védelme nőtt-e vagy csökkent. Még ha a válságos időszakoktól, például a háborúktól el is tekintünk, akkor sem találunk konzisztens időbeli

¹⁶ A gyakorlat természetesen más kérdés. A társadalombiztosítási azonosítószámmal való visszaélés a szigorú szabályozás ellenére meglehetősen gyakori jelenség.

¹⁷ Az individualizmusról és a jogrendszerrel átfogóbban lásd Wood és Fischer írását (in Alexander, Marx és Williams – megjelenés alatt).

¹⁸ Az empirikus elemzést végző egyén állampolgárként dilemmába kerül, mivel az itt elővezetett tudományos elemzés túlságos meglegedettségre adhat okot, ami által kevésbé válnak láthatóvá a szabadságra leselkedő veszélyek. De azért hosszú távon jobban járunk az őszinteséggel, mint a hangzatos retorikai fordulatokkal.

mintázatot, ahogyan a különféle személyes információk és határszegések sem esnek azonos megítélés alá.¹⁹ Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor jól látjuk, milyen nehéz a felügyelet összes válfajának átfogó változását illetően következtetéseket levonni, főleg, hogy széles körű empirikus adatok sem állnak rendelkezésre. Sőt; még ha az empirikus anyag maga lehetővé is tenné következtetések levonását, a változás morális megítélése akkor is sok fejtörést okozna.

Ugyancsak szükség van arra, hogy a különböző technológiákat egymáshoz fűződő viszonyokban és összességükben is megvizsgáljuk, ahogyan a funkcionális alternatívák elemzése sem nélkülözhető: ha valamely cél elérése vagy szükséglet kielégítése egy bizonyos módon nem lehetséges, akkor más utak fognak megnyílni. Ily módon, amennyiben a telefon lehallgatása elé akadályok gördülnek, a besúgók vagy a fedett műveletek mint az információszerezés alternatív és kevésbé korlátozott lehetőségei fognak előtérbe kerülni. Vagy az is lehetséges, hogy mindezen módszerek szerepe együttesen fog növekedni, például amikor besúgóktól kapott információk teszik indokolttá a telefonos beszélgetések lehallgatását.²⁰ Miután a bűnügyekben a poligráfos vizsgálatok szerepét sikerült háttérbe szorítani (Regan 1995), olyan módszerek váltak népszerűbbekké, amelyek megbízhatósága még korlátozottabb, mint például a grafológiai vizsgálaté.

A demokratikus szabadpiaci társadalmakban a hatékony lehallgatási technológiák megjelenésével párhuzamosan válaszul ugyancsak megjelenhetnek a lehallgatást nehezítő technológiák, de a személyes adatok jogi védelme is erősödhet. És az egyének (vagy csoportok) sem tekinthetők sodródó falevélnék a technológia viharában. Megvannak a maguk eszközei az ellenállásra (Marx 2003). Gyakran olyan dialektikus folyamatról van szó, amelyben a viselkedési mintázatok változása és az adatgyűjtő technológiák fejlődése új szabályozások és az adatgyűjtést korlátozó technológiák megjelenését eredményezi. A technológiák nem csak determinálnak, de maguk is determináltak. Nem egy semleges kultúrába kerülnek bele, hanem egy olyanba, amelyben léteznek a személyes információk védelmének formális és informális garanciái, ahogyan a másik oldalon az efféle információk gyűjtésének hasznával és szervezeti támogatásával is számolni kell. Ugyanakkor megjelenésük esetében az sem zárható ki, hogy mindettől függetlenül előre nem látható változásokat fognak előidézni.

Az Egyesült Államokban a múlt évszázad igencsak tág határai között egyfajta billegő egyensúly alakult ki: ahogyan technikailag egyre könnyebb lett a személyes információkhoz hozzájutni, úgy sokasodtak meg a személyes információkat védelmező jogi és techni-

19 Egy tanulmányomban, amelyben a morális következtetések levonásához javaslok keretet, felvetem, hogy amikor a személyes határok megsértése megy végbe, akkor valószínűleg közrejátsszik a négy alábbi tényező egyike (Marx 1998). 1. A „természetes” határok megsértése esetében olyan határokon lép át a megfigyelő, amelyek a személyes információkat hivatottak védeni: ruházat, gondolatok és érzések, ajtók, térbeli távolság, sötétség, bőr vagy testnyílások és az irányított kommunikáció. 2. A társadalmi határok áthágása esetében a bizalom megszegéséről, illetve a térbeli vagy időbeli határok átlépéséről van szó, amelyek az ember életének különböző időszakai vagy aspektusai között akadályozzák meg az információáramlást. 3. Ugyancsak szó lehet azon hallgatolagos feltételezés megszegéséről, amely szerint az interakció és a kommunikáció csak átmeneti, tűnékeny jelenség, amelyet nem szabad titokban rögzíteni és megőrizni.

20 Ez felveti annak kérdését, hogy egy technológia mikor lép egy másik helyébe ahelyett, hogy egyszerűen csak hozzáadódna. Gilliom (2001) például megjegyzi, hogy a szociális segélyből élők esetében a kifinomult számítógépes figyelőrendszer nem vette át a hagyományos ellenőrző telefonhívások szerepét, hanem ezeket csak mintegy kiegészíti.

kai eszközök.²¹ Azonban a formák és az időperiódus szempontjából az út nem csak széles, de képlékeny is, és a többdimenziós vonalak is hullámzóak, nem pedig egyenesek. Amikor az ember a felügyelettel kapcsolatos fejleményekre vonatkozóan akár empirikus (új vagy nem új, több vagy kevesebb ellenőrzést biztosít), akár morális megállapításokat tesz (jó vagy rossz), akkor fontos a komplexitást figyelembe venni, és a vonatkoztatási keretet is pontosan meg kell határozni.

Végül pedig, jóllehet a társadalomkutatók hajlamosak a hangsúlyt a társadalmi rendszerek kényszerítő elemeire helyezni, nem szükségszerű, hogy a jövőt a múlt határozza meg. Hatalmas erők lendülnek mozgásba olyan leegyszerűsítő feltevésekkel szemben, amelyek szerint a jó társadalom önmagát tartósítja, vagy amennyiben a fejlődés egyszer beindult, akkor megállíthatatlan. Egy Mississippiben (Sunflower Countyban) megjelenő fekete polgárjogi újság fejlécén ez áll: „A szabadság szüntelen harc”. És ez fontos igazság. A szabadságért folytatott harcban nincs tartós győzelem. A szabadság és az individualizmus sebezhető, történeti perspektívából szemlélve pedig inkább kivétel, semmint általános. Nincs garancia arra, hogy a társadalmi és technikai kihívások közepette az áldozatok árán kivívott jogok meg is szilárdulnak vagy továbbterjednek. Azonban az éberség, a tudás és a bölcsesség mindenképpen hasznunkra válik.

Fordította *Fáber Ágoston*

21 A magánélet vagy a személyes adatok védelmének jelentése, illetve a nyilvános és a magán számos lehetséges meghatározása körül komoly viták alakultak ki. Azok, akik e terminusoknak csak egyik vagy másik lehetséges jelentését hangsúlyozzák, gyakran elbeszélnek egymás mellett. Ezen egyoldalú jelentéskiemelésekhez lásd például a nyilvános és a magán földrajzi meghatározását; a nyilvános és magánjellegű információkhoz való hozzáférés témáját; a szokásos elvárásokat és viselkedési módokat; a pusztán érzékszervek számára hozzáférhető vagy hozzá nem férhető információkat; a nyilvánosság által ismert vagy nem ismert információkat; és a társadalmi státusz, illetve a különböző társadalmi szerepek számára eltérő módon hozzáférhető információkat (Marx 2001).

1. táblázat. A hagyományos és az új felügyelet különbsége

Dimenziók	A) Hagományos felügyelet	B) Új felügyelet
Érzékelés	Pusztá emberi érzékszervek	Kiterjesztett érzékelés
Adatgyűjtés láthatósága (ki végzi, hol, kinek a megbízásából)	Látható	Kevésbé látható vagy láthatatlan
Beleegyezés	A bele nem egyezés aránya alacsonyabb	A bele nem egyezés aránya magasabb
Költség (egységnyi adatra vetítve)	Drága	Olcsó
Hol található az adatgyűjtő/ adatelemző?	Helyben	Messze
Ethosz	Keményebb (kényszerítőbb)	Lágyabb (kevésbé kényszerítő)
Integráltság	Az adatgyűjtés külön tevékenység	Az adatgyűjtés rutintevékenységek része
Adatgyűjtő	Ember, állat	Gép (részben vagy teljesen automatizált)
Az adat végállomása	Az adatgyűjtő, lokális marad	Harmadik fél, gyakran „utazik”
A megfigyelés időzítése	Egy időpontban vagy szakaszosan	Folyamatos (mindenütt jelenlévő)
Időperiódus	Jelen	Múlt, jelen, jövő
Az adat elérhetősége	Gyakran késleltetéssel	Valós idejű
A technológia hozzáférhetősége	Az elitek számára nagyobb arányban hozzáférhető	Demokratikusabb, bizonyos formák széles körben hozzáférhető
Az adatgyűjtés tárgya	Egyén	Egyén, emberek bizonyos kategóriái
Kiterjedtség	Egyetlen művelet	Több művelet
Kontextus	Kontextusfüggő	Kontextustól megfosztott
Mélység	Kevésbé intenzív	Intenzívebb
A megfigyelt és a megfigyelő tudásának aránya	Magasabb (valószínűleg a megfigyelt is tudja azt, amit a megfigyelő)	Alacsonyabb (a megfigyelő olyan dolgokat is tud, amiket a megfigyelt nem)
A megfigyelés tárgyának azo- nosíthatósága	Fókuszban az ismert egyének	Az ismeretlen egyének és töme- gek is fókuszba kerülnek
Hangsúly	Egyéneken	Egyéneken, hálózatokon, rend- szereken
Realizmus	Közvetlen megjelenés	Közvetlen és szimulált megjelenés
Forma	Egy média (döntően vagy nar- ratíva, vagy számszerű forma)	Több média (többek között video és/vagy audio)
Adatgyűjtő	Szakértők	Szakértők, önellenőrzés
Adatelemzés	Nehezebb megszerezni, tárolni, kinyerni és elemezi	Könnyebb megszerezni, tárolni, kinyerni és elemezi
Az adatok egyesítése	Egymástól elkülönülő, egymás- sal nem kombinálható adatok (vagy azért, mert eltérő formá- tumúak, vagy mert egymástól távol vannak)	Egymással könnyen kombinál- ható vizuális, hangformátumú, szöveg alapú és digitális adatok
Adatkommunikáció	Bonyolultabb elküldeni és fogadni	Egyszerűbb elküldeni és fogadni

Hivatkozott irodalom

- Allen, Anita (1988): *Uneasy Access. Privacy for Women in a Free Society*. Totowa, NJ: Rowman and Littlefield.
- Beniger, James (1986): *The Control Revolution. The Technological and Economic Origins of the Information Society*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bogard, William (1996): *The Simulation of Surveillance. Hyper Control in Telematic Societies*. New York: Cambridge University Press.
- Brin, David (1998). *The Transparent Society*. Reading, Mass.: Perseus Books.
- Byrne, James et al. (1992): *Smart Sentencing. The Rise of Intermediate Sanctions*. Beverly Hills: Sage.
- Caplan, Jane és John Torpey (2001): *Documenting Individual Identity*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Cole, Simon (2001): *Suspect Identities*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Deflem, Mathieu (2000): Bureaucratization and Social Control. Historical Foundations of International Police Cooperation. *Law and Society Review* 34(3): 601–640.
- Ericson, Richard és Kevin Haggerty (1997): *Policing the Risk Society*. Toronto: University of Toronto Press.
- Etzioni, Amitai (1999): *The Limits of Privacy*. New York: Basic Books.
- Fijnaut, Cyrille és Gary T. Marx (1995): The Normalization of Undercover Policing in the West. Historical and Contemporary Perspectives. In *Undercover Police Surveillance in Comparative Perspective*. Cyrille Fijnaut és Gary T. Marx (szerk.): Hága: Kluwer Law International, 1–28.
- Fogelson, Robert (1977): *Big-City Police*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Foucault, Michel (1990 [1975]): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest: Gondolat.
- Froomkin, Michael (2000): The Death of Privacy? *Stanford Law Review* 52(5): 1461–1543.
- Gandy, Oscar (1993): *The Panoptic Sort. A Political Economy of Personal Information*. Boulder, Colo.: Westview.
- Garfinkel, Simson (2000): *Database Nation*. Sebastopol, Ca.: O'Reilly.
- Gabriel, Yiannis (2004): The Glass Cage. Flexible Work, Fragmented Consumption, Fragile Selves. In *Self, Social Structure and Beliefs*. Jeffrey Alexander, Gary T. Marx és Christine Williams (szerk.). Oakland, Cal.: University of California Press, 57–73.
- Gilliom, John (2001): *Overseers of the Poor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gilliom, John (1994): *Surveillance, Privacy, and the Law. Employee Drug Testing and the Politics of Social Control*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Laudon, Kenneth (1986): *The Dossier Society*. New York: Columbia University Press.
- Lyon, David (1994): *The Electronic Eye*. Cambridge: The Polity Press.
- Lyon, David: (2001): *Surveillance Society. Monitoring Everyday Life*. Buckingham: Open University Press.
- Marx, Gary T. (1988): *Undercover. Police Surveillance in America*. Berkeley: University of California Press.
- Marx, Gary T. (1997): The Declining Significance of Traditional Borders (and the Appearance of New Borders) in an Age of High Technology. In *Intelligent Environments*. Peter Droege (szerk.). Amsterdam: Elsevier, 484–494.
- Marx, Gary T. (1998): An Ethics for the New Surveillance. *The Information Society* 14(3): 171–185.
- Marx, Gary T. (2001): Murky Conceptual Waters. The Public and the Private. *Ethics and Information Technology* 3(3): 157–169.
- Marx, Gary T. (2003): A Tack in the Shoe. Neutralizing and Resisting the New Surveillance. *Journal of Social Issues* 59(2): 369–390.
- Marx, Gary T. és Nancy Reichman (1984): Routinizing the Discovery of Secrets. Computers as Informants. *American Behavioral Scientist* 27(4): 423–452.
- Nelkin, Dorothy és Laurence Tancredi (1994): *Dangerous Diagnostics. The Social Power of Biological Information*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nippert-Eng, Christena (1997): *Home and Work. Negotiating Boundaries through Everyday Life*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nisbet, Robert (1977): *Twilight of Authority*. New York: Random House.
- Nogala, Detlef (1995): The Future Role of Technology in Policing. In *Comparison in Policing. An International Perspective*. Jean-Paul Brodeur (szerk.). London: Avebury.
- Regan, Priscilla (1995): *Legislating Privacy. Technology, Social Values and Public Policy*. Chapel Hill: University of North Carolina.
- Rosen, Jeffrey (2000): *The Unwanted Gaze*. New York: Random House.
- Shils, Edward (1975): *Center and Periphery. Essays in Macro Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Silver, Alan (1969): The Demand for Order in Civil Society. A Review of Some Themes in the History of Urban Crime, Police and Riots. In *The Police*. David Bordua (szerk.). New York: Wiley.

- Simmel, Georg (2007 [1909]): Híd és ajtó. *Híd* (2): 30–35. Interneten: <http://epa.oszk.hu/01000/01014/00034/pdf/030.pdf>.
- Smelser, Neil (1959): *Social Change in the Industrial Revolution*. Chicago: University of Chicago Press.
- Smelser, Neil (1997): *The Problematics of Sociology. The Georg Simmel Lectures*. Berkeley: University of California Press.
- Smith, H. Jeff (1994): *Managing Privacy. Information, Technology and the Corporation*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Smith, Robert Ellis (2000): *Ben Franklin's Web Site*. Providence, RI: Privacy Journal.
- Staples, William (1997): *The Culture of Surveillance*. New York: St. Martin's Press.